

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.15>

Д. О. Разуменко, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики викладання
суспільно-правових дисциплін
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОПИТУВАНЬ У КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена правовим засадам опитувань у контексті методології правових досліджень. Метою було визначено: конкретизувати вузлові правові засади опитувань у контексті методології досліджень у сфері права. Методологією цієї публікації визначено порівняльно-правовий аналіз нормативних документів національного законодавства і міжнародних регуляторних документів. Висновки. Констатовано, що для правових досліджень важливий алгоритм реалізації правових засад, чітке дотримання відповідності цільовому призначенню опитування, узгоджуваність процедур використання отриманих результатів, видів опитування, суб'єктів опитування. У статті стисло розкрито чинне національне законодавство, яким регульовано загальні засади інформаційних відносин, порядок отримання інформації та її оприлюднення, розповсюдження. Виділено такі аспекти проведення опитування у контексті правових досліджень: добровільність участі, інформована згода, анонімність та конфіденційність, обов'язковий захист персональних даних, відповідність етичним нормам. Міжнародні документи визначають професійні та етичні принципи, рекомендації до опитування. Загальний регламент про захист даних (GDPR) Європейського Союзу, Керівними принципами ОЕСЗ щодо захисту приватності та транскордонних потоків персональних даних, Міжнародним кодексом ICC/ESOMAR щодо маркетингових і соціологічних досліджень, розвідок у сфері вивчення громадської думки та аналізу даних, порівняно з українськими нормативами, увага приділена таким принциповим аспектам, як: справедливої і законної обробки даних, цільової орієнтації, адекватності, доречності, не надмірності даних, їх точності, зберігання і використання у суворих рамках безпечності, прозорості і підзвітності. Перспективою подальшого розроблення теми цієї публікації бачимо в формуванні регламентів, регуляторних документів щодо підготовки і проведення опитування у правових дослідженнях для полегшення роботи здобувачів третього рівня вищої освіти, єдності організаційних моментів під час корпоративних наукових заходах і подіях. Важливі питання етичного порядку у випадках міжнародної співпраці.

Ключові слова: правнича освіта, університет, наука, опитування, здобувач, захист, конфіденційність, наукова етика.

D. O. Razumenko. Legal foundations of surveys in the context of legal research methodology

The article is devoted to the legal basis of surveys in the context of legal research methodology. The objective was to specify the key legal basis of surveys in the context of research methodology in the field of law. The methodology of this publication is based on a comparative legal analysis of normative documents of national legislation and international regulatory documents. Conclusions. It is stated that for legal research, it is important to have an algorithm for implementing legal principles, strict adherence to the intended purpose of the survey, consistency in the procedures for using the results obtained, types of surveys, and survey subjects. The article briefly describes the current national legislation that regulates the general principles of information relations, the procedure for obtaining information and its publication and dissemination. The following aspects of conducting surveys in the context of legal research are highlighted: voluntary participation, informed consent, anonymity and confidentiality, mandatory protection of personal data, and compliance with ethical standards. International documents define professional and ethical principles and recommendations for surveys. The General Data Protection Regulation (GDPR) of the European Union, the OESZ Guidelines on the Protection of Privacy and Cross-Border Flows of Personal Data, the ICC/ESOMAR International Code on Marketing and Social Research, research in the field of public opinion and data analysis, compared to Ukrainian standards, attention is paid to such fundamental aspects as: fair and lawful data processing, purposefulness, adequacy, relevance, non-excessiveness of data, their accuracy, storage and use within strict security frameworks, transparency, and accountability. We see the prospect of further development of the topic of this publication in the formation of regulations and regulatory documents on the preparation and conduct of surveys in legal research to facilitate the work of third-level higher education applicants and the unity of organizational aspects during corporate scientific events and activities. Important ethical issues in cases of international cooperation.

Key words: legal education, university, science, survey, applicant, protection, confidentiality, scientific ethics.

© Д. О. Разуменко, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Постановка проблеми. Опитування є важливим методом правового дослідження. Цей метод дозволяє отримати унікальну інформацію, яка зазвичай не доступна через аналіз нормативно-правових актів, судових рішень, інших офіційних документів. Не заперечна значущість опитування у дослідженні рівня правосвідомості та правової культури різних категорій громадян. Адже під час опитування (анкетного, за допомогою цифрових сервісів, усно з фіксацією результатів, письмового тощо) можна з'ясувати, як учасники різних суспільно-правових відносин розуміють, приймають і готові виконувати нормативні приписи, закони, правила. Опитування незамінне для оцінки ефективності чинних правових норм в частині досяжності цілей, які визначені законодавцем. Опитування дають змогу виявити міру довіри громадян до національної правової системи, виявити наявні перешкоди правової соціалізації, колізій у чинному законодавстві та визначити шляхи їх усунення.

Опитування широко використовується у правозастосовній практиці для виявлення внутрішній суперечностей у законодавстві для подальшого удосконалення. Опитування вкрай цінне для визначення оцінки впливу правових реформ через реакції суспільства у потоці подій, визначення рівня обізнаності і задоволеності змінами, суб'єктивації норм (визначення їх актуальності, потреби удосконалення, оновлення тощо). Результати опитування традиційно впливають на прогнозування і розроблення нових законопроектів на основі громадської думки, наявних суспільних потреб. На відміну від офіційної правової статистики опитування зазвичай виносить на широкий загальний проблематику, яка допоможе у вирішенні складних питань розвитку бізнесу, поширення корупційних практик, аналізу відповідних чинників розвитку корупції, дослідити особливі правові проблеми (наприклад, права окремих категорій населення, біженців, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю тощо), бар'єри у доступі до правосуддя. Актуальність і доцільність цієї публікації визначається потребою реалізації позицій Дорожньої карти інтеграції України до Європейського дослідницького простору [2], Пактом про дослідження та інновації в Європі [7] []

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Предмет цієї наукової розвідки – правові засади опитування – вивчається у комплексі методології науки у галузі права. У цьому аспекті цінні міркування і висновки презентовано С. Бостан з позицій аналізу позитивістської та соціологічної парадигм у правознавстві [1], фундаментальних підходів у методології права (М. Кельман) та інших фахівців-методологів [6; 9; 10]. Безпосередньо про анкетування як різновид опитування висвітлено матеріал у статті Є. Півньова [8]. Р. Сибірнян анкетування відносить до групи регіональних методів дослідження, «тобто конкретизовані галузеві методи, у назві яких відбиті окремі явища, процеси (наприклад, спектральний аналіз, анкетування, кореляційний аналіз і т.п.), теорії яких розробляються відповідними науками» [11]. Не заглиблюючись в проблематику класифікації широкого спектру методів дослідження, зосередимо увагу на вузлових аспектах використання опитування у правових дослідженнях, практика яких має суворо узгоджуватися із конституційно визначеними основоположними правами і свободами людини і громадянина, зокрема правами на повагу до приватного і сімейного життя, не втручання в особисте життя, на свободу думки і слова, інших.

Мета статті полягає у конкретизації вузлових правових засад опитувань у контексті методології досліджень у галузі права.

Виклад основного матеріалу. Правові засади опитувань не лише у сфері правових досліджень, а й в інших галузях знань, визначаються низкою нормативно-правових актів, локальними документами. Для правових досліджень важливий не лише алгоритм реалізації правових засад, а також – чітке дотримання відповідності цільовому призначенню власне самого опитування, узгоджуваності процедур використання отриманих результатів, видів опитування, суб'єктів опитування.

Національне законодавство формує базові вимоги до організації і проведення опитування. Зокрема Законом України «Про захист персональних даних» закріплено принципи, права суб'єктів, які опитуються, вимоги згоди на обробку, цілі збору, порядок зберігання та захисту даних [5]. На превеликий жаль, типовою лишається тенденція формального підходу, коли в опитувальнику відповідна комірка є обов'язковою, без роз'яснення меж відповідальності організаторів опитування за зберігання і захист зібраних даних. Особливо слід звернути увагу на недопущення використання опитувань широкого загалу респондентів у соціальних мережах, медіа, в якості елементів маніпулятивних технологій чи дискримінації за будь-якою ознакою. Це можливо за системної роботи у напрямі формування критичного мислення та інформаційної та медійної гігієни в учасників усіх суспільно-правових відносин.

Як відомо, згода на участь в будь-якому опитуванні за замовчуванням є обов'язковою. Під час організації науково-практичних заходів доцільним вбачається завчасно оприлюднювати і програми опитувань, якщо такі передбачені моніторинговими чи аналітичними завданнями того чи іншого заходу. Крім того, вже стало нормою використання форм опитувальників під час реєстрації учасників науково-практичних заходів, подій тощо. Варто звернути увагу на те, що у таких випадках доречним видається повідомлення учасників заходу про способи захисту зібраних персональних даних, вказувати, як саме будуть використані зібрані дані, наприклад, для зворотного зв'язку, створення спільного документу проекту резолюції, рішення тощо.

Серед обмежень обробки визначають такі: заборонено обробку даних про особливі категорії, наприклад, расове чи етнічне походження (доволі часто одним із запитань є вказівка громадянства, місця

проживання, місця народження та ін.), політичні, релігійні чи світоглядні переконання (такі концепти є багатокomпонентними, і час від часу так само можна натрапити на форми опитувальників, які передбачають запитання з фіксацією таких елементів).

Обов'язковим є повідомлення цілей до проходження опитування. Цілі визначаються чітко, максимально просто для розуміння широким загалом респондентів. Цілі опитування мають вказувати також на спосіб обробки отриманих даних. Будь-яке відхилення від заявлених цілей може мати правові наслідки – адміністративні чи кримінальні.

Законами України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації» врегульовано загальні засади інформаційних відносин, порядок отримання інформації та її оприлюднення, розповсюдження [4]. Відповідно до статті 23 Закону України «Про інформацію» діє пряма заборона збирання відомостей про особу без її попередньої згоди, за винятком випадків, передбачених законом [4]. Законом України «Про національну поліцію» регламентується опитування осіб поліцейськими, а саме: підстави для опитування, добровільність (можливість відмови від надання інформації), процедурні моменти опитування неповнолітніх (опитування припустиме виключно за участю одного з батьків, іншого законного представника або педагога). Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні порушення, Виборчий кодекс України – ці документи регулюють порядок проведення опитування у межах відповідних процесуальних дій.

Вивчення чинного національного законодавства дає змогу виділити низку вузлових аспектів проведення опитування у контексті правових досліджень. Перелічимо їх.

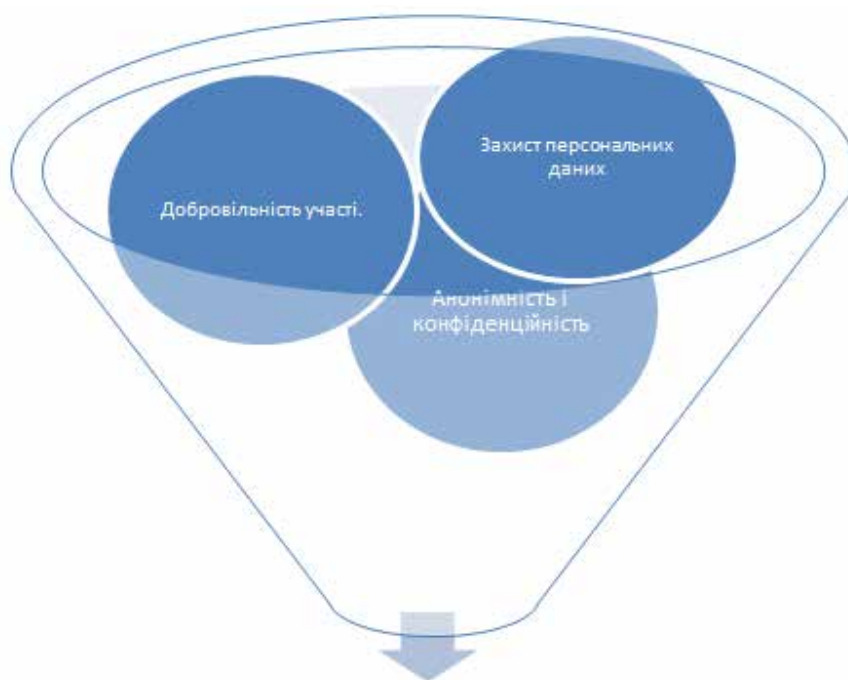
Перше. Добровільність участі в опитуваннях, мета яких визначається програмою дослідження чи наукового заходу, події, але не, наприклад, процедурами у кримінальному провадженні. Інформована згода передбачає чітке визначення і повідомлення респондентам мети опитування, ініціаторів його проведення, повідомлень про те, як будуть використані отримані дані, також доречно конкретизувати права респондентів та інших учасників опитування.

Друге. Анонімність та конфіденційність. По можливості слід забезпечити ці параметри проходження опитування, що позитивно відбивається на результативності цього методу, дає змогу верифікувати результати за допомогою інших методів і методик.

Третє. Захист персональних даних є обов'язковим для усіх, хто в будь-якій мірі долучений до збирання, обробки і зберігання персональних даних, обов'язковість забезпечення захисту від несанкціонованого доступу та видалення даних після досягнення мети їх обробки.

Системоутворювальним видається четвертий аспект – етичні норми, які синтезують елементи професійної, наукової і загальної етики (діаграма 1).

Недотримання будь-якої із перелічених засад передбачає відповідальність (адміністративну, кримінальну).



Діаграма 1. Вузлові правові засади опитування у контексті методології правових досліджень

Як відомо, опитування можуть слугувати способом перевірки певних наукових гіпотез, припущень, сформованих на основі аналізу нормативно-правових документів, матеріалів теорії та ін. поряд з перевагами використання опитування в методології правових досліджень, важливо тримати в полі уваги виклики та обмеження. Зазвичай це: суб'єктивність відповідей та залежність їх від реального психо-емоційного налаштування респондента в момент проходження опитування. Упередженість, неточність, не щирість відповідей важко завчасно попередити, однак є такі інструменти, наприклад: контрольне питання, використання різних видів запитань, відкриті запитання, інше. Особливу увагу слід звернути на те, що не правильно сформована вибірка може привести до нерепрезентативних результатів.

Якість опитування залежить від якості сформульованих запитань. На цьому етапі важливо забезпечити об'єктивність і чіткість відповідей через лаконічність і однозначність розуміння суті питання, множинності варіантів вибору відповідей і дотримання закону великих чисел.

Опитування організаційно, результатами і самим перебігом дає можливість осмислити функціональність будь-якої правової норми, концепту чи нормативного положення в реальному житті, як та чи інша категорія сприймається суспільством, які виклики постають перед правовою системою. Тому проблематика визначення і нормування правових засад опитування перебуває і в композиціях міжнародних документів.

Міжнародні документи визначають професійні та етичні принципи, рекомендації до опитування [3; 12; 13]. Усі норми спрямовані передусім на захист прав людини, зокрема права на приватність та захист даних. Серед документів, на які пропонуємо акцентувати увагу у межах заявленої мети цієї публікації, є: Міжнародні пакти ООН про права людини, Загальна декларація прав людини, зокрема стаття 12, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, стаття 17, Європейська конвенція з прав людини, стаття 8; Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (Концепція 108) та її Модернізований Протокол (Протокол 223). Це міжнародний договір встановлює ключові принципи справедливої і законної обробки даних, збір даних для конкретних і законних цілей, адекватність, доречність, не надмірність даних, їх точність, їх зберігання і використання у суворих рамках безпечності.

Також для українських вчених-правників важливим є Загальний регламент про захист даних (GDPR) Європейського Союзу. Хоча це регулювання ЄС, глобальний характер документу стане в нагоді як державним, так і громадським інституціям, які у будь-який спосіб долучені до наукової діяльності, особливо, якщо передбачено співпрацю і обробку персональних даних громадян ЄС не залежно від їх місця знаходження. Цим документом врегульовано вимоги щодо отримання згоди, прозорості, прав суб'єктів даних (право на доступ, виправлення, видалення даних), принципів приватності за дизайном і приватності за замовчуванням. Для опитувань це передбачає: чітку згоду на участь в опитуванні (добровільно, конкретно і однозначно, інформативно), прозорість і чітке розуміння респондентами щодо мети збору даних та можливостей доступу до них, мінімізація даних (тобто, збір тільки тих даних, які є абсолютно необхідними для досягнення визначених цілей опитування), права суб'єктів опитування. Права суб'єктів опитування визначають можливість доступу до наданих даних, їх виправлення у разі потреби, видалення.

Ще один важливий документ – Керівні принципи ОЕСЗ щодо захисту приватності та трансграничних потоків персональних даних, які були оновлені 2013 р. Відповідно до них визначено вісім фундаментальних принципів захисту приватності: обмеження збору, якості даних, визначення мети, обмеження використання, безпеки, відкритості, індивідуальної участі, підзвітності. Як видно з переліку, визначені принципи охоплюють також питання наукової, професійної і загальної етики під час організації і проведення опитувань.

Так само потребує уваги організаторів опитувань у межах наукових досліджень і Міжнародний кодекс ICC/ESOMAR щодо маркетингових і соціологічних досліджень, розвідок у сфері вивчення громадської думки та аналізу даних. Цим документом актуалізовано такі принципи: прозорості (законність, чесність, правдивість усіх досліджень), принцип належної обачності (взаємодії мають бути справедливими, з дотриманням права на повагу і безпеку), принцип персональних даних передбачає те, що дослідник чи дослідники повинні чітко повідомити які дані збираються і як вони будуть використані, а також повідомити, яким чином зібрані персональні дані будуть захищені від не санкціонованого доступу або використання. Принцип етичності передбачає підтримку довіри суспільства до науки, результатів досліджень, репутації інституцій, які координують таку роботу. Цей документ визнається у світі як один з основних дороговказів під час організації опитувань.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити про те, що правові засади опитування у контексті правових досліджень є основоположними під час опису відповідних методологій. Категоричні вимоги висувуються до таких вузлових аспектів підготовки, розроблення програм та проведення опитувань у межах конкретних наукових розвідок: захист приватності і персональних даних, безпека і захист даних, добровільність та інформована згода учасників опитування, прозорість та чітке визначення мети опитування та способу і адресності використання отриманих результатів опитування. Дотримання норм професійної, наукової і загальної етики впливає на репутацію організаторів опитування і рівень довіри суспільства до результатів наукових розвідок.

Важливим є врахування нормативних документів не лише чинного національного законодавства, але й міжнародних стандартів, особливо якщо опитування охоплює громадян різних країн, або ж результати оприлюднюватимуться у міжнародних професійних наукових спільнотах.

Перспективою подальшого розроблення теми цієї публікації бачимо в формування регламентів, регуляторних документів щодо підготовки і проведення опитування у правових дослідженнях для полегшення роботи здобувачів третього рівня вищої освіти, єдності організаційних моментів під час корпоративних наукових заходах і подіях. Важливі питання етичного порядку у випадках міжнародної співпраці.

Список використаних джерел:

1. Бостан С. К. Методологія правового дослідження: поняття, структура, філософсько-світоглядні засади. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2021. № 1(2). С. 16–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_1_4
2. Дорожня карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA). URL: <https://surl.li/uvccho>
3. Європейська конвенція з прав людини. Документ 995_004, редакція від 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n150
4. Закон України «Про інформацію». Документ 2657-XII, чинний, редакція від 14.06.2025, підстава – 4240-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
5. Закон України «Про захист персональних даних». Документ 2297-VI, чинний, редакція від 14.06.2025, підстава – 4240-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
6. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль, 2011. 492 с.
7. Пакт про дослідження та інновації в Європі. Від 26.11.2021. (2025). URL: https://sci-com.org.ua/pact_26-11-25/
8. Півньов Є. Анкетування як метод наукового пізнання та його вплив на формування методології судово-експертних дорожньо-технічних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 1 (34). С. 187–208. DOI: 10.32353/khrife.1.2024.11 URL: <https://core.ac.uk/download/613707049.pdf>
9. Порядок проведення моніторингових досліджень в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди 2020. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Normat_dokum/Piojenn/Poryadok.pdf
10. Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку : монографія / редкол.: О. В. Петришин (голова редкол.), В. А. Журавель (заст. голови редкол.), Н. С. Кузнецова (заст. голови редкол.) [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2021. 680 с. URL: <https://surl.li/vuhhod>
11. Сибірна Р. Сучасні підходи до проведення наукових досліджень у юриспруденції. *ПРАВО.UA*. 2021. № 3. С. 28–34. DOI 10.32782/LAW.UA.2021.3.5. URL: <https://surl.li/ikniwm>
12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Документ 984_011, редакція від 30.11.2023, підстава – 845_003-23, 845_004-23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
13. Щодо впровадження Європейської хартії дослідників та Кодексу працевлаштування наукових працівників. Лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-275 від 03.05.2018. URL: <https://surl.li/yzjdgq>

Дата надходження статті: 28.07.2025

Дата прийняття статті: 04.08.2025

Опубліковано: 01.10.2025